

Test – technika – önkéntelenség

„A szobor megismerkedik tehát testével, és megtanul
önmagára ismerni minden testrésztében, mert amint
valamelyiket megérinti a kezével, ugyanaz az érző lény
mintegy önmagának felel innen és túlról: én vagyok.”
[Condillac: *Értekezés az érzetekről*]

„Kafka a bensőjéből feltörő köhögést »az állat«-nak” nevezi, amint Walter Benjamin az elbeszélések olvasása közben megjegyzi, ezt a köhögést egyúttal a szorongással hozva összefüggésbe, ami „testünk – saját testünk legelfelejtettebb idegene”.¹ A zoopoétika perspektívája felől kivételesnek mondható elbeszélések² benjamin kommentárja a test önkéntelen biológiai működéseit helyezi el egyszerre a saját testhez fűződő viszony, *natúra* és *kultúra*, illetve ember és állatok viszonyainak összefüggésében. Bár Kafka elbeszélései, ahogy Deleuze és Guattari Kafka-könyvéből kiderül, „lényegében állatos elbeszélések, noha nem mindegyikben szerepelnek állatok”,³ fontos megjegyezni, hogy ez az igen tágan értett struktúra ebben az értelmezésben a testen belülré kerül, ezzel előzetesen alátámasztva az állatok és az ember megkülönböztetésének lehetőségeit kereső Agamben elgondolását, aki ezt az elválasztást az emberen belüli centrális ürességként, hiátusként írja le.⁴ A „saját testünk legelfelejtettebb idegene” kifejezés ugyanakkor egyrészt az önreflexió következtében el is távolít, az idegenség tételezése révén meg is különböztet a biológiai működéstől, miközben a felejtés által lehetővé is teszi azt, hogy ez az idegen mintegy egyszerre legyen jelen az ilyen módon legalábbis átmenetileg sajátként felfogható, megtapasztalható testtel. A feltörő köhögés, aminek eredményeképpen az elfelejtettség – Benjamin Kafka-értelmezésében az állatokkal összefüggésbe hozott – állapota utólag megszűnik, a test biológiai folyamatainak önkéntelenségét előtérbe helyezve, ezt az önkéntelenséget a *natúra*, de még inkább a biológia folytonos, mégis észrevétlen, idegen, mégis a sajátba illeszkedő jelenléteként feltüntetve mintegy rá is mutat arra, hogy a fenti, szükségszerűen dichotóm elrendeződések ebben az összefüggésben már nem bírhatnak meggyarazó erővel.

A tanulmány megírását az NKFIH K-132113 sz. projektje támogatta.

- 1 Walter Benjamin, *A púpos emberke* = Uő., *Angelus Novus*, ford. Tandori Dezső, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 808.
- 2 A bőséges vonatkozó szakirodalomból itt csak Kári Driscoll egy tanulmányára utalnék, aki Kafkát többek között Rilkével együtt azok közé sorolta, akik a 20. század elején az állatok irodalmi jelenlétét illető fordulat letéteményesei voltak, amely fordulatot szerencsés módon, noha az előálló összefüggéseket kissé kihasználatlanul hátrahagyva, a századelő nyelvi krízisével hozza összefüggésbe. Kári Driscoll, *The Sticky Temptation of Poetry*, *Journal of Literary Theory*, 2015/9., 214. Kafka vonatkozó elbeszélései közül érdemes itt talán néhányat megemlíteni: *Josefine, az énekesnő, avagy Az egerek népe; A keselyű; Egy kutya kutatásai*.
- 3 Gilles Deleuze – Félix Guattari, *KAFKA. A kisebbségi irodalomért*, ford. Karácsonyi Judit, Qadmon, Budapest, 2009, 70.
- 4 Giorgio Agamben, *The Open. Man and Animal*, ford. Kevin Attell, Stanford University Press, Stanford, 2004, 92.

A test, ami itt működő [saját] testből hirtelen érzékelt és értelmezett [idegen] testté alakul,⁵ e tapasztalat folyamatában és ennek fenti leírása alapján e dichotómiától eltávolodva szoros összefüggésben mutatja fel az önkéntelenségében megmutatkozó és közvetlenségében jelen lévő biológiai, ami a reflexió révén a megmutatkozó pillanatában már csak közvetetten lehet hozzáférhető. Amivel ezen a ponton szembesülünk, az nem más, mint – a kérdést az állatok és az ember megkülönböztetéséhez kapcsoló Plessnerrel szólva – az ember saját magához való közvetítettségének tapasztalata,⁶ ami már hordozza annak lehetlenségét, hogy az abszolutizálódást ilyen módon szükségszerűen elkerülő *natúra* önmagában hozzáférhető legyen. A [saját] testhez, a test biológiai működéséhez fűződő áttételes viszony⁷ tekintetében az irodalmi szövegek pontosan azért kaphatnak kiemelt szerepet, mert a közvetítettség nyelvi tapasztalatával szembesítenek, miközben ezzel összefüggésben az önkéntelenség a nyelv számára korántsem ismeretlen jelenségére is képesek rámutatni. Közvetítettség és önkéntelenség a nyelv esetében nem lehetnek függetleníthetők, hiszen a nyelv mediális működései az ábécé alfabetikus technikáitól az írás a teret előállító kultúrtechnikáikig⁸ olyan önműködések, amelyek egyszerre iktatják ki a hozzáférés közvetlenségének lehetőségét és mutatnak rá a nyelv létesítő szerepére, az írás vagy a szóbeli közlés⁹ folyamatai révén. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy a feltörő köhögés biológiai önkéntelensége, illetve nyelv és technika önműködései – amelyek a korábban említett dichotómiák szempontjából hagyományosan két különböző pólushoz tartoznak – mennyiben rendelhetők egymás mellé az itt jelölt összefüggések tekintetében. Ez az eddigiekben megmutatkozó, a zoopoétika felől a biopoétika irányába történő elmozdulás olyan kontextust létesít, ahol a biológia közvetlenségében és a hozzáférés technikai feltételezettsége révén test és technika szoros és – mivel a 'magára történő visszahajlás' értelmében vett reflexió¹⁰ szükséges következménye az újra és újra előtérbe kerülő biológiaiainak – egyben megkerülhetet-

-
- 5 E különbségtétel áttekintését Plessner és Husserl vonatkozó munkáinak összefoglalásán keresztül Krícsfalusi Beatrix végzi el: Krícsfalusi Beatrix, *Test* [szócikk] = *Média- és kultúratudomány*, szerk. Krícsfalusi Beatrix – Kulcsár Szabó Ernő – Molnár Gábor Tamás – Tamás Ábel, Ráció, Budapest, 2018, 198–199.
- 6 Helmuth Plessner, *Zur Hermeneutik nichtsprachlichen Ausdrucks* = Uő., *Gesammelte Schriften VII. Ausdruck und Menschliche Natur*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 2003, 461–477.
- 7 Kulcsár Szabó Ernő Szabó Lőrinc *A belső végtelenben* című versével kapcsolatban jegyzi meg: „az önmegtapasztalás uralhatatlan módjait olyan biológiai konfigurációk vezérlik, amelyek a saját test nem saját törvényei szerint állítják elő a leginkább hozzánk tartozót...” Kulcsár Szabó Ernő, *„Gyilk egy napsütötte kövön”*. Szabó Lőrinc és a modern líra biopoétikai kezdetei = Uő., *Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján*. Akadémiai, Budapest, 2018, 113.
- 8 Mezei Gábor, *Fractures of Writing. Space Production and Graphic Surfaces* = *Philology in the Making. Analog/Digital Cultures of Scholarly Writing and Reading*, szerk. Pál Kelemen, Nicolas Pethes, transcript Verlag, Bielefeld, 2019, 185–196.
- 9 Kulcsár-Szabó Zoltán többek között *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben* című Kleist-szövegre utalva mutat rá arra a jelenségre, hogy a szónoki praxisban a szónoklat elhangzásával egy időben alakul ki, mit is fog mondani nyelv és szónok, ahogyan pl. „a nyelv káromkodik, az ész [szív] ilyenkor ritkán van vele”. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Austin állatai = Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*, szerk. Balogh Gergő – Fodor Péter – Pataki Viktor, Alfvöld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2020, 53.
- 10 Günter Figal, *Fordításviszonyok. Az idegennel való helyes bánásmód a sajátunkban*, ford. Endreffy Zoltán = *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromtól a 20. század végéig*, szerk. Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdu Péter, Balassi, Budapest, 2007, 314.

len egymásra utaltságukban jelennek meg. Az idegenséget generáló reflexió ilyen módon az önmagunkhoz való közvetítettség alapállapotába érkezik.

Ez a szoros, egymást kölcsönösen feltételező alapviszony az, ahogyan test és technika közös jelenléte tételezhető. Innen nézve pedig talán fölösleges is annak a maussi alaptételnek a hangsúlyozása, miszerint nem feltétlenül van szükség technikai eszközökre a testtechnikák működéséhez¹¹ – a technika inherens része a közvetítettség alapállapotának. A folyamatosan jelen lévő testtechnikák – bár napjainkban, kényszerű okokból a higiénia technikái is egyre nagyobb figyelmet kapnak – egyik leglátványosabb terepe a sport, és ami talán ennél is fontosabb, ebben a közvetítettségben, a testhez való hozzáférés állandó szükségessége miatt is kiemelt szerepet kap. Ez a testhez való intenzív viszonyulás pedig ott lehet a legszembetűnőbb, ahol mindez a nyelv intenzitásával is párosul, ahogy ez Mészöly Miklós *Wimbledon jácint*jában történik, amelynek olvasása közben reményeim szerint ez a közvetítettség tapasztalat önkéntelenség és önműködés fent jelzett összefüggéseivel párhuzamosan tovább finomítható.

Ágencia és közvetítettség – Mészöly Miklós: Wimbledon jácint

Mészöly prózájának egy olyan rétegéről van itt szó, ami a recepcióban jellemzően nem töltött be központi szerepet, az 1990-ben megjelent, azonos című kötet esetében inkább a társadalmi-politikai kontextusok kerülnek előtérbe, ahogy Fodor Péter értelmezésében is, aki bár a sport vonatkozásában és *Az atléta halála* felől közelítve, ezzel összehasonlítva beszél a *Wimbledon jácint*ról, a sport jelenlétét a rövidpróza esetében kulisszaként értékeli.¹² Azzal együtt, hogy a korabeli pártelit életmódjára és politikai befolyására valóban számos utalás található a szövegben, illetve hogy maga a tömör mottó – „In memoriam 1949-1989”¹³ – is erőteljes paratextusként tesz javaslatot az olvasás irányát illetően, a következőkben test és technika viszonyában fogom tárgyalni,¹⁴ amit számos esetben talán éppen az tesz lehetővé, hogy a sportra, a sportot végző testre több értelemben is kívülről láthatunk rá, azért is, mert a szokásostól eltérő, az intézményes kereteken kívüli helyzetekben figyelhetjük meg test és technika, biológia és önkéntelenség összefüggéseit. A test ezekben a kivételes helyzetekben gyakran jelenik meg erotikus tárgyként, vagy biológiai működéseinek kiszolgáltatott organizmusként, a sporttevékenységek közben pedig talán éppen e távlatok radikalitása miatt

11 Marcel Mauss, *A test technikái* = Uő., *Szociológia és antropológia*, ford. Saly Noémi – Vargyas Gábor, Osiris, Budapest, 2004, 424–448.

12 Fodor Péter, *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában*, Kijárát, Budapest, 2009, 83–84.

13 Mészöly Miklós, *Wimbledon jácint*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 5.

14 P. Simon Attila *Az atléta halálában vizsgálja a test szerepét politikum, emlékezés, kisajátítás és autonómia viszonylatában, a sport diskurzusának háttérbe szorításával. Ezzel a nézőponttal ellentétben a Wimbledon jácint olvasásakor éppen a sport és a test technikáin keresztül igyekszem rákérdezni a szöveg fő poétikai működéseire, reményeim szerint ilyen módon nem [allegóriákkal és a példázatos olvasás megfeleltetéseivel] elfedve, hanem kibontva azokat. Vö. P. Simon Attila, „az izmaik öleltek egymással”. *Az eleven testek megjelenésének szerepe Mészöly Miklós Az atléta halála című regényében* = „folyékony szobor vagy szilárd szökökkút”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újhaldasokról*, szerk. Buda Attila – Palkó Gábor – Pataky Adrienn, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017, 404–421.*

az izomzatra redukált testként,¹⁵ a speciális mozgásformák céljainak szempontjából. Mészöly nyelvének fent említett intenzitása mellett éppen a test ezen működéseinek átmenetei válhatnak itt fontossá; a testtechnikák tárgyalásának a testhez való közvetíttség ezen átmenetek által lehetővé tett értelmezése nélkül egyfajta csapdája lehet, hogy e technikák lokalizálásában mintegy ki is fullad a kérdés. Ezért nem is azokat a sport nézőpontjából mindenképpen jelentős technikákat helyezem itt fókuszba, amelyek leginkább különlegességük révén kaphatnak figyelmet, mint például a higiénia Zsizel által alkalmazott testtechnikája, aki „szeretett ötször-hatszor lezuhanyozni napjában, de utána sosem törülközött le, belebújt kék-piros fürdőköpenyébe, s mindig árnyékban feküdt le a fűbe, hogy dunszt alatt száradjon meg lassan.” [Mészöly, *i. m.*, 8.] Ez a különlegesség ugyanis – amit a prózanyelv mesteri kimértsége, a szórend finom játécai állítanak itt elő – akkor nyerhet a testtechnikák szempontjából is magyarázó érvényt, ha a tanult [elsajátított] technikák [„Zsizel egy filozófusnő önéletrajzában olvasott erről az egészségügyi módszerről” a „krónikás megjegyzése” [Uo., 9.] szerint Dienes Valéria önéletrajzában, aki orkesztrikával, táncsal, azaz testtechnikákkal foglalkozott] önműködéseinek lehetünk tanúi, illetve ha az ezekhez való hozzáférés módozataival és ezzel párhuzamosan a testhez való közvetíttség mibenlétével szembesülhetünk.

Zsizel a történetbe való bevezetésén kívül – akire a „puhakemény” jelzőt használja az elbeszélő – a Pankáé is hasonlóképpen, a test leírásán keresztül történik: „Panka még a legnagyobb kánikulában is olyan volt, mint akit vesszőből fontak. Képtelen volt verejtékezni. Lábán a hosszanti izom úgy kúszott föl a tomporáig, mint egy kecses kígyó a barnára sült homok alatt.” [Uo., 7.] Amint látni fogjuk, az emberi test akár állati, akár növényi organizmusokon keresztül történő, illetve a testet ezekkel helyettesítő leírása igen gyakori a *Wimbledon* *jácint*ban, miközben arról sem érdemes megfellelkezni, hogy az „akváriumként” megnevezett klubhelyiség például a BKTE-ben, a „vadszőlővel befuttatott drótháló gettókalitkájában” [Uo., 6.] középponti szerepet játszik a zoopoétikai érdeklődésnek is teret adva. A vesszőből font test képe, ami közvetlenül követi a megállapítást, miszerint a meleg nyár miatt az ütők állandó, és nem mellékesen szintén hálót képző húrozásra szorultak, a sportra alkalmassá váló test technikai megalkotottságára mutat rá, miközben nyilvánvalóvá teszi az organikus jelenlétét is. Natúra és sport-, illetve testkultúra kölcsönös elválaszthatatlansága, ami a vadszőlővel futtatott dróthálón kívül már az évszak megnevezésekor is tapasztalható – „Díjnyertes nyár volt, egyszerűen minden el akart olvadni...” – nem is a következő mondatban fellelhető kígyó és izom analógiájában a legnyilvánvalóbb, vagy akár abban, hogy később Pankát „vesszőlányként” [Uo., 16.] nevezi meg az elbeszélő, hanem az elhelyezkedésük miatt a bőrrel azonosítódó „barnára sült homok” képében. Itt ugyanis a tulajdonságok a biológia működését figyelmen kívül hagyó áthelyezésével maguk a pólusok is összeolvadni, megszűnni látszanak. Ebben az állandó, oszcilláló mozgásban szembeűnő, hogy a testhez való hozzáférés határozottan technikai feltételezettsége mellett a legkülönfélébb kódok közbejöttével és elválaszthatatlanná válásával, ezek nyelvi közvetítésével jutunk el az idegenségében elérhető emberi testig.

A Mészölynél gyakori, néha panelszerű ismétléseknek köszönhetően, amelyek a *Wimbledon* *jácint*ban is jelen vannak, a szintén növény és emberi test hasonlításán

15 Erhard Schüttpeitz, *Körpertechniken*, Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung, 2010/1., 101–120.

keresztül – „hájától fosztott, nedvező banánbumeráng” – megnevezett Zsizel alakját a történet végére mintegy felül is írja ez a panel. A zárójelenetben, ahol Dalkóval „szabályos pályaoöltözet” nélkül, meztelenül ütögetnek, nem is annyira a lány, mint inkább a bumeráng az, „aki a nyújtózás, ívelés, földomborodás parttalan labdameneteiben” [Uo., 28.] tűnik elő, azért is, mert az „aki” vonatkozó névmás a fenti, közbeékelte tagmondatra utal vissza, ismét egy, a kódok közötti oda-vissza váltást hajtva végre. A „gumihajlékonysággal” [Uo., 13.] bíró test mozgásának leírása nem a lány által uralt, irányított és birtokolt mozgásként, hanem az organikus, de mégis mechanikus önműködésre képes „banánbumeránghoz” rendelt, ritmikusan ismétlődő mozdulatsorként kerül leírásra. A „nyújtózás, ívelés, földomborodás” ágens nélküli folyamata a mozdulatsor technikai rögzítéseként olvasható, illetve a szövegben máshol is előforduló edzői utasításokat idézi fel. Mint tudható, „Zsizel a hálónál volt fenomén”; az itt leírt mechanikus, ritmikus önműködésben egy tökéletességig fejlesztett testtechnika mutatkozik meg, ami a hálónál való mozgás funkciójára redukálja a testet. A testtechnikák elsajátításának – amit Zsizel gyakorlással és olvasással végez – ez lehet a végpontja, amennyiben a technika által működtetett, a hálónál mozgó test már nem idegenként tapasztalja magát, hanem a reflexió teljes hiányában az önműködés által sajátta váló testként (ami a sport a profik világán kívüli rekreációs funkcióinak is alapja lehet). Ezzel pedig hasonló viszony tételezhető a Benjamin által „saját testünk legelfelejtettebb idegeneként” értett önkéntelen biológiai működések, mint a testtechnikák önműködései esetében, még akkor is, ha az idegenség tapasztalata a testtechnikáknál inkább a sajátta válás folyamatához rendelhető, amint arra a szöveg egy korábbi szakaszában is találunk példát: „Dalkó zsibbadt nyakkal ügyelt, hogy a vállgödre a helyén maradjon”. [Uo., 8.] A teljesen nem elérhető kontroll akarása az, ami itt a testi diszfunkciót, és a zsibbadtságban megmutatkozó, a figyelem felkeltése révén képződő idegenséget eredményezi.

A zárójelenetben, ahol viszont a már elsajátított testtechnikák jelenléte nem érzékelhető, az önműködések nem észlelhetők, kívül esnek az irányíthatóság – vagy akár az uralhatóság – határain. Az, hogy a jelenet résztvevői meztelenül teniszeznek, szintén ezzel hozható összefüggésbe. Mivel a ruhaviselés is a technikaiból eredeztethető, és amint Derrida megjegyzi, a technika ezzel közvetlen viszonyba kerül a szégyennel,¹⁶ a szégyenérzet hiányában itt az ehhez szükséges, a saját test idegenségét generáló önreflexió elmaradni látszik, a pályaoöltözet nélkülség pedig ugyanúgy figyelmen kívül marad, mint a testtechnikák önműködései. Ennek a kontrollhiánynak egyfajta maximumaként érthető Dalkó itt felidézett álma is: „egyszer Wimbledonban játszott, közönség nem volt, és az ellenfelének se volt feje, mégis olyan tökéletes biztonsággal mozgott, mint egy szuperautomata, akibe a legmegfelelőbb ütésekkel valamilyen csúcspontban táplálták be.” [Mészöly, *i. m.*, 29.] Az ellenfél fej nélkülsége, illetve az automata mechanikus analógiája a testtechnikák önműködését radikalizálja, a mozgás tökéletessége pedig arra enged következtetni, hogy elsajátításuk sikeresen megtörtént; az ebből eredő biztonságérzet éppen az észrevétlenségükkel hozható összefüggésbe. Maga az álom azonban az elbeszélő megjegyzése szerint „elütött

---

16 Jacques Derrida, *The Animal That Therefore I Am*, ford. David Wills, Fordham University Press, New York, 2008, 5.

a biztonságos szabványtól”, ugyanis az „ilyen hangnak nem volt hagyománya a BKTE-ben”. Zsizel, aki maga is „veszélyes marhaságnak” tartja, halkán megjegyzi, hogy „az Isten se keresztretjvény, amit megfejteni szabad”; a tökéletesség álma, a technika uralma a sport intézményes világában innen nézve olyasvalami, amitől „be lehet csavarodni”. Amennyiben viszont a testtechnikák nem juttathatnak el eddig a tökéletességig, az azzal magyarázható, hogy hozzájuk tartozik az újra és újra megmutakozó idegenség, a saját testhez való közvetítettség ismétlődő tapasztalata valamilyen módon hozzájárul önműködésükhöz, ezért tehát ez a tapasztalat nem rendelhető hozzá egyértelműen az elsajátítás folyamatához.

Önműködés és közvetítettség viszonyának közelebbi megértéséhez ezt a biológiát és mechanikát egymás mellé helyező analógiát Varela vonatkozó megjegyzései felől is érdemes lehet megközelíteni, aki idegrendszer és mozgás, illetve viselkedés (locomotion) megkülönböztetése, elválasztása mellett érvel. Egyrészt az állatok környezethez való viszonyáról beszélve megállapítja, hogy esetükben nem a környezet idegrendszerükben történő feltérképezése zajlik – nem a világ struktúrája a kérdés, mikor kövekkel vagy falakkal találkoznak, hanem az, hogyan strukturálják saját mozgásukat. Másrészt ezen az Uexküll megfigyeléseivel összehangzó megállapításon túl ember és technika viszonylatában Humberto R. Maturana példáját idézi fel, ahol is a pilóta, aki el van választva a külvilágtól, nem tesz mást, mint hogy a repülőgép bizonyos eszközeit, belső relációit manipulálja, annak megfelelően, hogy leolvasásuk közben változásaik, elmozdulásaik milyen irányokat mutatnak. Megérkezés után, felesége és barátai dicsérő szavaira ugyanakkor értetlenül reagál, arra hivatkozva, hogy ő ezen kívül semmit nem tett, se nem repült, se nem landolt, csak ezen változások szekvenciáira reagált, a repülőgép struktúráján belül.¹⁷ A repülőgép mozgása csak a megfigyelő perspektívájából magyarázható a pilóta ágenciája felől, aki nem csinál mást, mint automatizmusokra reagál, anélkül, hogy az események összessége, a mozgásfolyamat teljessége felett rendelkezhetne. A testtechnikák észrevétlen önműködései ezen folyamatok elérhetlensége miatt a cselekvő alanyiságot csak külső perspektívából származó tapasztalatként teszik lehetővé, biológia és technika – a fentiek miatt nem csupán Maturana analógiája felől magyarázható – teljes elválaszthatatlanságát eredményezve. Mivel az ágencia ezekből következően a mindenkori másikról, a külsőn keresztül szerzett tapasztalat, ezen önműködések a saját test esetében csak a külső nézőpont által létesített tapasztalaton keresztül hozzáférhető; a cselekvő alanyiség tételezése tehát ebből a közvetítettségéből származtatható. Varela és Maturana biológiából eredő megfigyelései ezzel a biopoétika egy, az irodalmi szövegeket illető alapösszefüggésére világítanak rá.

A testtechnikák Dalkó álmában feltételezett tökéletessége éppen amiatt nem hozzáférhető, mert a mozgásfolyamat teljességével való közvetett szembesüléshez erre a külső nézőpontra lenne szükség, ami viszont rögtön idegenként mutatná fel a mozgó testet, ezzel meg is szüntetve a „tökéletes biztonsággal” való mozgásnak a technika által felkínált lehetőségét. Ha van valami, amiben az elbeszélő által emlegetett „biztonságos szabványtól” itt egyértelműen eltér, az éppen az, hogy Dalkó

17 Francisco J. Varela, *Principles of Biological Autonomy*, North Holland, New York – Oxford, 1979, 249–250.

jelenetében nincs szemtanú, nincs közönség, az ellenfél fej nélküli, tehát a külső nézőpont közvetítése nélkül szembesülhet saját tökéletes mozgásával. Éppen azt fedi el ugyanis az abszurd álmjelenet szcénája, hogy a mozgásfolyamat tökéletességének feltétele, hogy a mozgást végző test nem fér hozzá a folyamathoz teljes egészében; a mondat ellentételező szerkezete erre mutat rá, amennyiben a látottságtól teszi függővé ezt a tökéletességet („közönség nem volt, és az ellenfelének se volt feje, mégis olyan tökéletes biztonsággal mozgott, mint egy szuperautomata...”). Ezek után az sem véletlen, hogy mivel a külső nézőpont közvetítésével nem állhat elő, az ágencia kívülhelyezésére, helyettesítésére, a jeleneten kívül történő lokalizálására van szükség, a „csúcspontonra”, ahol a „legmegfelelőbb ütések” betáplálják. Mindezek miatt azt mondhatjuk, hogy a saját testhez való közvetítettségnek a technikain alapuló tapasztalata a cselekvő alanyiség feltételeként érthető.

A test önműködései ugyanakkor, amint fentebb láthatóvá vált, biológia és önkéntelenség viszonyai felől más megvilágításba kerülhetnek, ehhez pedig egy további, a történet szempontjából kulcsfontosságú eseménysort is érdemes lehet itt felidézni, különösen az ágencia a fentiekben szóba hozott vonatkozásai miatt. A *Wimbledoni jácint* központi jeleneteit egy orgiába torkolló ünnepség keretezi, ami ráadásul igen szerencsétlenül alakul, mert feltehetőleg a bőléba túl nagy mennyiségben belekerülő „kroton olaj” miatt a népes társaságot egyszerre kapja el a heveny hasmenés. Ezen események leírása – amihez az elbeszélő szerint „a kamera illenék jobban, nem a toll” – különösen a használt nyelvezet miatt azzal együtt érdemes jelen kontextusban a figyelemre, hogy a történések során „néhány fejlemények önmagukat diszkvalifikálják”. [Mészöly, *i. m.*, 19.] A történet ezen fejleményei a legváltozatosabb módon mutatják a testtechnikák lehetetlenné válását, a higiénia alapvető technikái válnak működésképtelenné, ahogy a ruházat is, amit dolguk végeztével „hebehurgyan visszaöltözködvé” húztak-vontak magukon. A tárgyak a szokásostól eltérő funkciókban jelennek meg, mint például a berendezési tárgyak, amelyek fedezékében a szerencsétlenül járt vendégek gubbasztanak: „bútorfedezék mögött – ki hogyan és hol tudta jobban leplezni a maga piszkát”. A bőlé elfogyasztása utáni tünetek tömegessé válása a következő, a történet fordulópontjaként érthető mondatban válik egyértelművé: „Úgy rohagáltak le-fől, mint egy bolydult bolyban a bennszorult akármilyen féreg – rémült szégyengörccsel az arcukon, kezüket a hasukra, fenekükre szorítva, hogy az ellenállhatatlan gejzírkitörést valahogy visszatartsák.” [Uo., 24.] Ahogy Benjamin Kafka-értelmezésében, itt is az állatin keresztül történik „a test legelfelejtettebb idegenével” történő szembesülés, a test önkéntelen működéseinek leírása pedig geológiai folyamatként; a testhez való nyelvi közvetítettség ilyen módon itt is megfigyelhető. Benjaminsnál „feltörő köhögésről” olvashattunk, itt „ellenállhatatlan gejzírkitörésről”¹⁸ – ez lesz az önkéntelenség kellemetlenül markáns jelölője, a céltalan le-fől rohagálás pedig „bolydult bolyként” tünteti fel a résztvevők csoportját. Varela fenti példájára érdemes itt utalni, amely alapján ebben az esetben is elmondható, hogy az állatok nem környezetük struktúrájára figyelnek, csupán saját mozgásukra. A

18 Plessner a nevetésről és a sírásról értekezve kitörő, eruptív jellegükből indul ki. Ezek szintén nem függetleníthetők az önmagunkhoz közvetítettség tapasztalatától. Vö. Helmuth Plessner, *Laughing and Crying. A Study of the Limits of Human Behavior*, ford. James Spencer Churchill – Marjorie Grene, Northwest University Press, Evanston, 1970, 23.

boly bolydultsága innen lehetne magyarázható, miközben ez ügyben egy igen fontos megkülönböztetésre is rámutat a szöveg, a boly ugyanis a jelzős szerkezet szerint eredetileg nem bolydult, ezt az állapotát a benne mozgó állatok állapotváltozása okozza. Ennél ezek miatt jelen kontextusban relevánsabb lehet, hogy a „bolydult” jelző mellett – a „kitörés”, vagy „feltörés” szavakkal jelölt önkéntelen működésekkel feszültségbe kerülve – a „benszorult” jelző is az ágens radikális hiányára, utóbbi, szenvedő igeneme miatt, ennek elvesztésére utal. A cselekvő alanyiség, a cselekvésre való képesség elvesztése az egész jelenetet betöltő, a test biológiai önkéntelensége miatt előálló tapasztalat, ami ebben az esetben sem függetleníthető a saját testhez való közvetítettségtől, sőt, ennek következménye lesz. Az erre adott reakció a test önműködéseivel való szembesülés eredményeképpen az arcokon megjelenő „szégyengörcs”, ami Derrida a ruhaviseléssel kapcsolatos észrevételével párhuzamosan itt is a technikaival kerül kapcsolatba, a testtechnikák diszfunkcióinak velejárájaként. A szégyen szomatizálása, ami a görcs önkéntelensége miatt egy biológiai folyamatra adott szintén testi-biológiai válaszként érthető, a cselekvő alanyiség teljes eltörlődésére mutat rá.

A biológiai önkéntelenség az említett testtechnikák lehetetlenné válásával, a saját testben rejlő idegen előtérbe kerülésével, a közvetítettség állapotában kényszerít az ágens nivellálódásával történő szembesülésre. Biológiai önkéntelenség és a testtechnikák önműködései a fentiek alapján tehát annyiban biztosan mutatnak hasonlóságot, hogy a saját testhez való közvetítettségtől egyik sem függetleníthető. Ez akkor is így van, ha egyébként a biológiai működések a testtechnikák funkcióinak lehetetlenné válásához vezethetnek, miközben az utóbbiak kevésbé alkalmasak arra, hogy tökéletesen irányításuk alá vonják a testet, ami technika nélkül ezzel együtt sem állhatna elő vagy lenne hozzáférhető. Éppen ebből következik, hogy a testtechnikák szükségszerűen újra és újra magukra vonják a figyelmet, ami viszont a – biológiai folyamatok esetében ezek önműködései miatt létesülő – közvetítettség ismétlődő tapasztalatához vezet. És mivel ez a közvetítettség csak külső perspektíva révén, a technika közbejöttével jöhet létre, és az ágens tételezhetőségének feltétele lesz, ezen összefüggések biopoétikai vonatkozásai a cselekvő alanyiség minden irodalmi szövegben alapvető – akár hiányként megmutatkozó – jelenléte miatt messze nem elhanyagolhatók. A biopoétika pedig az eddigiek értelmében olyan megközelítési módként juthat itt szerephez, ami az irodalmi szöveget az egymástól egyértelműen elkülöníthetetlen technika és biológia szoros összefüggésében látta, önműködés és közvetítettség nyelvi feltételeire helyezve a hangsúlyt.

Közvetítettség és biopoétika – Mészöly Miklós: Elégia

Technika és biológia, kultúra és natúra elkülöníthetlensége Mészöly Miklós lírájában is alapvető fontosságú, az *Elégia* című gyűjteményes kötet poétikáját meghatározó jelenség. Ez az elkülöníthetlenség a kötet esetében abból is származik, hogy többek között a Mészöly életművével kapcsolatban gyakran emlegetett fragmentumszerűség igen erőteljes jelenléte miatt a versek, töredékek, aforizmák, jegyzetek és bejegyzé-

sek¹⁹ körül az ideiglenesen kiépülő szemantikai összefüggések is állandóan destabilizálódnak. Mindebből az olvasás pontszerűsége következik, illetve a kiterjedtebb kontextusok hiánya mellett a kijelentések általános érvényének egyfajta maximalizálása, az *Elégia* darabjai pedig részben emiatt is ellenállnak a nagyobb összefüggéseken alapuló értelmezéseknek és poétikai működéseikre terelik a figyelmet; élő és élettelen viszonya, az ágencia tulajdoníthatósága és az ágencia illúziójának nyelvi feltételei a könyv számos darabjában központi szerepet töltenek be.

Az életművön belül többször is felbukkanó, újból felhasznált szövegdarabok az itt tárgyalt két kötet esetében is fellelhetők,²⁰ és az is előfordul, hogy éppen a fent jelölt elkülöníthetlenséget teszik meg közös nevezőjükké. Dóra a *Wimbletoni jácint*-ban az éjszaka közepén a IX. szimfóniát rakja be a kazettásmagnóba, aminek „nem lehetett ellenállni [...], egyre jobban elhatalmasodott és betöltött minden zugot, és tompa akusztikával kiáradt a kertbe”. [Mészöly, *Wimbletoni jácint*, 26.] A jelenet egy fürdésjelenettel, egy olyan képpel kerül párhuzamba, ami a szöveg fentiekben leírt működéséhez illeszkedve egyszerre kötődik a naturához – hiszen a gyermek testét „rég anyakéz” mossa le – és a technikaihoz, amennyiben a „lysomorfos lemosdatás” a higiénia technikáinak működtetésével [paskolás, sikálás] egy „nagylavórban” történik. A szimfónia, ami teljesen átjárja és uralma alá hajtja a pasaréti kertet, ehhez hasonlóan bizonytalanítja el a natúra és kultúra határait, ahogy az *Elégia Jóslat* című versében is, ahol már, egy lépéssel tovább, mindez a hang konkrét forrásának megjelölése, illetve a jelenség bármilyen vonatkozhatósága nélkül történik: „A bokrok alól halk Haydn csembaló-szonáta.” [Mészöly, *Elégia*, 50.] Ez a forrásnélküliség a kötetben az ágencia elbizonytalanodásának gyakori eszközévé válik.

Technika és biológia összefüggéseit a számtalan tematikus utaláson kívül az *Elégia* többféleképpen megközelíti, gyakran a kettő hasonlítása, azonosítása révén, ahogy a kötet első darabjában is [„Mint a széria-kalapácsok, kopog a sok csőr...”], [Uo., 9.] vagy a *Tél* című versben [„A ködben madárhang, mint korcsolyák éle távol...”], [Uo., 10.] a *Gemencben* [„Kötélgubanc gyökerű fák...”], a *Dél* címűben [„Kovácsolt lomb”], [Uo., 14.] illetve a test és technika egymásra vetítését elvégző *Perversio mysticában* [„Húsos combjai szórtelen súrlódnak, két párhuzamos hajtósíj az ében középpont tengelyén”]. [Uo., 32.] Ennél jóval ritkábban fordul elő a különböző, de biológiai eredetű létezők a technika – illetve ezáltal az agrokultúra – révén történő összekeverése [„Hónaljban csíráztatott virág!”], [Uo., 45.], és bár az eddigiek szempontjából korántsem indifferens, hogy ember és növény, test és organizmus találkozása a technikai, a botanika révén jöhet itt létre, talán mégis távolabbra mutatnak azok a versek, ahol az ágenciát vagy ennek illúzióját tételező, külsőként létesülő perspektívából – és e perspektíva révén – válnak láthatóvá biológiai és technikai viszonyai.

Az ágencia tulajdoníthatóságának kérdése újra és újra relevánsnak mutatkozik a kötetben, sőt, mintha a cselekvő alanyiség határhelyzeteit keresné az *Elégia* vers-

19 A „[k]ijegyzések, beragasztások, törmelékek”, illetve a „montázs, felcserélés, forgatás, visszatérítés, ismétlés, újra felhasználás, variálás, beékelés műveleteinek” Mészöly életművében betöltött szerepéhez lásd: Thomka Beáta, *Glosszárium*, Csokonai, Debrecen, 2003, 130–134.

20 Ez akár különleges jelzők, szókapcsolatok révén is előfordulhat, a fent idézett „bolydult boly” kifejezés az *Elégiában* „bolydult seregélyek” formában jelenik meg [*Utolsó alkalom*]. Mészöly Miklós, *Elégia*, Jelenkor–Kalligram, Pécs–Pozsony, 1997, 31.

nyelve. A címadó szövegben is találhatunk erre példákat, a második részben ebből az irányból értelmezhető az „Aztán a vemhes cédrusok köpenyes vonulása!” (Uo., 92.) sor, ami az avantgárd nyelvét idéző, egzaltált hangvételen és a lineáris olvashatóság²¹ illúzióját keltő első szón kívül megint csak érintőlegesen, jórészt az észleletek esetleges, legfeljebb finoman áttételes egymásmellettsége révén kapcsolható a vers egészéhez. Bár a cédrusok antropomorf jelenlétét a mondat további szavai egytől egyig alátámasztják, mégis bizonytalan, hogy a cselekvés alanyaiként tételezhető-e. És nem csak a következő kép az idő múlása ellenére tapasztalható változatlansága miatt („Méretlen kutakban a hold tegnapi arca!”), de azért is, mert a vonulás annyiban olvasható helyváltoztatás nélküli sorban állásként – ami egyébként a kötet ismétlődő képe –, hogy a cédrusok hagyományosan az állatok esetében használatos, itt főként a fák kiterjedtségére vonatkoztatható jelzője („vemhes”) mellett a „köpenyes” jelző már a vonuláshoz rendelhető hozzá, annak a katonai ruházatot a színek egybeesése miatt is megidéző felhangjaival, ami egyúttal a vonulás, a sorban haladás, menetelés konnotációi révén és ezek által erősítve mintegy okozójaként jelenik meg ennek az ilyen módon a faszor megszokott elrendeződésénél maradó, állóképszerű jelenetnek. Az ágensia a jelölt antropomorf tulajdonságok átruházhatóságának lehetősége révén megképződni látszik, a kép összetettsége, helyváltoztatás (ember) és ennek lehetetlensége (növény) között ingadozó struktúrája miatt azonban létrejött a külső perspektívából elérhető, akár önkényesként adódó döntésként értelmezhető.

A helyváltoztatásra képes növény a biológia rendszertanát figyelmen kívül hagyó megjelenése máshol is fellelhető a kötetben, jellemzően olyan mozgásformák közbejöttével, amelyek a vonuláshoz hasonlóan – ami a menetelés maussi példája a testtechnikák működésére – az emberhez rendelhető hozzá, mint például a séta rekreációs technikája a „sétálni indult bokor” (Mészöly, *Elégia*, 83.) képében (A *Névtelen*), ami a technika közbejöttének szempontjából nem mellékesen megint a ruhaviseléssel („zöldbársony kendő”) kerül összefüggésbe. De az is jellemző, hogy olyan mozgásformák kerülnek elő, amelyeket az ágensként megnevezett állatok nem tudnak elvégezni, hiszen ezen tevékenységek is kizárólag az emberhez rendelhetők: „a halak nem tudnak kilovagolni a vízből” (*Katonadolog*). (Uo., 80.) Ezekben az esetekben az ágensia látszólag megképződik ugyan, a képek azonban mintegy vissza is vonják, akár a cselekvés lehetetlenségének érzékeltetésével keltve szemantikai feszültséget. A külső perspektíva tehát, amint a *Wimbledon* *jácint* olvasásakor ez megmutatkozott, könnyedén megalapozza az ágensia megképződésének lehetőségeit, az *Elégia* a szemantikai mező jelentésrögzüléseit kerülő szövegterében viszont ez újra és újra akadályokba ütközik. Ez az akadály gyakran olyan testtechnikák révén adódik, amelyek nem hozhatók egyértelműen összefüggésbe a tételezett cselekvővel, a tulajdonítás esetenkénti önkényessége, döntésjellege – illetve az, hogy a versekben eldöntetlen marad a tulajdoníthatóság kérdése – ilyen módon éppen az ágensia illuzórikusságára, stabilizálhatatlanságára hívja fel a figyelmet.

A mézőlyi textuális univerzumra jellemző módon a fenti idézetek több elemét is használja a következő töredék, ezzel megintcsak gyengítve a jelentésrögzülést

21 A szöveget követő, lineáris értelmezés szükségszerű kommentár-jellege és e kommentárok pontszerűsége mutatkozik meg Fogarassy Miklós könyvében: Fogarassy Miklós, „*Még nem kelt fel a nap*”. Mészöly Miklós *Elégiája*, Kalligram, Budapest–Pozsony, 2009, 53–54.

esélyeit, illetve ez ügyben zavart is keltve azzal, hogy elemei egyszerre több helyen lokalizálódnak: „ha látnák a halak! / halcsontra vetkőztek a fák / egy egész fenyves”. [Uo., 65.] A *Mozgólépcső* című szöveg ezen darabja – amely cím a mellérendelés, a felsorakoztatás rendezőelvét vetíti előre – látás és látottság, az ágencia megképződése és akár a közvetítettség szempontjait is tovább alakíthatja. Az első, óhajító mondat egyben egy, az egész látványt alapjaiban érintő feltétel megfogalmazásaként is olvasható, amennyiben a túleveleiktől megszabadult fenyők, megintcsak a ruházkodás kultúrtechnikáján keresztül elővezetett képe abban az esetben lehet elérhető, ha a halak ennek szemtanúi lesznek. A halcsont és a levelét vesztett fenyő közötti alaki azonosíthatóság, az azonosság tételezhetősége csak a halak – a képben mintegy saját magukra ismerő – külső perspektívájából adódhat. A figurális átvitel mindenképpen megtörténik ugyan, a „halcsontra vetkőzés” cselekvő alanyiségének feltétele ugyanakkor a halak perspektívájának megképződése lesz; ágencia és figurális feszültsége okoz itt olyan eldöntetlenséget, ami az előbbi elbizonytalanodását eredményezi.

A töredék értelmezési lehetőségei ugyanakkor korántsem merülnek ki ennyiben; akár másik végpontként is felfogható a teljes azonosításként – halak és fák megfeleltetéseként – olvasás, amikor is a látás akadálya az lesz, hogy a jelen időben megfogalmazott feltételt („ha látnák”) a múlt idejű események perspektívát eltörlő, a halak halálát okozó („halcsontra vetkőztek”) megtörténte ássa alá. Látás és látottság, látó és látvány azonosítása, azaz a belső perspektíva és a halak önmagukra irányuló figyelme élő és élettelen elkülöníthetőségét figyelembe véve nem tűnik lehetségesnek, az önmagukhoz való közvetítettség tapasztalata ilyen módon nem adott. A mondatok igeidejéből kiindulva ugyanakkor a külső perspektíva megképződése olyan módon is tételezhető, hogy azt nem a halakra, de sokkal inkább a beszélő nézőpontjára vonatkoztatjuk. Ebben az esetben az első mondatban megfogalmazódó óhaj egyszerűen nem teljesül, a látvány a versbeli beszélő perspektívájából épül és ilyen módon csak antropomorfizmusként tételeződhet, az ágencia pedig ismét a figurális mozgások, nevezetesen a ruházat és a túlevelek közötti átvitel révén számolódik fel, hiszen az antropomorf nézőpontból a cselekvés könnyedén rendelhető hozzá ruházat és vetkőzés humán kontextusához, a ruházkodás testtechnikája révén; a technikai ebben az értelemben ismét a figurálison keresztül kerül közel az állatok és a növények megkülönböztethetetlen jelenlétéhez. A látás aktusának szituációs lehetetlensége és az ágencia a figurális miatti tévesztése mindhárom értelmezésben a cselekvő alany jelenlétének megkérdőjelezhetőségét, visszavonhatóságát eredményezi.

Az *Elégia* versnyelvéről szólva ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a jelentés rögzíthetlenségének eddig tárgyalt jelensége egy másik, a fenti figurális mozgásokhoz hasonlóan szintén retorikai működéshez köthető. Újra és újra előtérbe kerülnek és gyakran szintén az ágencia kérdését érintik a kötet számos versének katakretikus szöveghelyei, amelyek gyakran szenvedő modalitású, passzív cselekvésekhez köthetők, a cselekvés, az alanyiség minimumához közelítve a szövegeket. Csak néhányat szóba hozva érdemes lehet a korábban már említett *Katonadolog* című vers felütésére utalni: „Az a fölnyilallt lóláb a hóban, / széttört mozsárcső mellette!”. Azon túl, hogy lovak a versben ezen kívül csak a halak fentiekben említett kilovagolásra való képtelenségének megállapításakor, illetve a fenyők feltételes lóra szállásakor („kilovagolnának a fenyők”) kerülnek elő – miközben ezek a szöveghelyek

ismét a kötet radikális iterativitására hívják fel a figyelmet –, a felütésben konkrétan, bár a széttört mozsárcsőhöz hasonlóan csak részlegesen, megjelennek. A hóban álló lóláb mozdulatlansága és a fölnyilallás szenvedő modalitása ellenére a kifejezés befejezettsége („fölnyilallt”) és az igekötő irányultsága miatt mintha itt is megmutatkozna a múltba utalt ágencia, a nyilallás önkéntelensége és a szokatlan igealak azonban ezt háttérbe szorítja. Ebben az esetben a választott igealak, hasonlóan például a több okból kapcsolódó „felszökken nádtors” [Uo., 31.] szerkezetéhez [Utolso *alkalom*], annyiban motiváltnak nevezhető, hogy a láb nyilallása, illetve a szárba szökkenés biológiai folyamatai felől olvashatók ezek a kifejezések, máshol azonban a katakrézis retorikája eltörli az ehhez hasonló vonatkozathatóságot: „plombált csonttörmelék”; [Uo., 68.] „kamasz buzogányok”. [Uo., 20.] A szenvedő modalitás pedig gyakran még radikálisabban teszi egyértelművé az ágencia hiányát. Ennek legerőteljesebb példája lehet a „hanyatt ledöntött tócsák” [Uo., 52.] képe [Post ante], ahol az ágencia máshová kerülésével, de a ledönthetőség lehetőségének meglétével az alanyiség feltételezhetősége, minimalizálása és a cselekvés lehetetlensége egyszerre mutatkozik meg. A perspektíva szempontjából elmondható, hogy ezek a példák olyan külső, a technikát és a biológiát érintő nézőpontokból látszanak, amelyek kizárólagos jelenléte nem teszi lehetővé látás és látottság pólusainak megfordíthatóságát. Figuralitás és ágencia feszültségterében – a hozzáférhetőség nyelvi és technikai feltételei mellett – ezekben az esetekben ugyanakkor ismét csak a cselekvő alanyiség háttérbe szorulásával, vagy törlődésével szembesülhetünk.

Az alanyiség a cselekvés lehetetlensége melletti minimalizása ebben a háttérterületeket kereső szövegvilágban talán a *Szemle* 17. darabjában éri el egyfajta végpontját, ahol egy lépéssel tovább az önmagához való közvetítettség kérdése is felmerül. Az *Elégia* hangsúlyosan biológiai – növényi, állati – és technikai, élő és élettelen is elsődleges szerephez juttató világában, ahol, az eddigiek tükrében, a külső perspektíva, ahogy az ágens általában sem feltétlenül humán eredetű,²² ez a közvetítettség, illetve ennek lehetőségessége megintcsak az ágencia tulajdoníthatóságával összefüggő kérdésként merül fel:

Elgondolható,
 hogy önmagába letérdel a kő
 és megérinti a követ? [Mészöly, *Elégia*, 76.]

A szöveg nyilvánvaló feszültsége első körben abból származik, hogy élettelen tereptárgynak tulajdonítja a mozgás képességét. Ezt a feszültséget oldja a kérdő modalitás, ami egyben ki is mutat ebből a közvetlenség illúzióját keltő szövegből azzal, hogy megteremt a külső perspektíva lehetőségét, sőt, elő is írja azt. A fenti példáktól eltérően ugyanakkor a figuralitásnak ebben az esetben jóval kevesebb tér jut, a kő antropomorfizálására szorítkozik a vers, ami az első sor felől nézve kap majd különös

22 Driscoll számára a nem-humán ágencia lehetőségének fenntartása – noha Mészölynél ez állatra és növényre, emberre és technikára, élőre és élettelenre ugyanúgy vonatkozatható – a zoopoétika feltételeként szerepel. Ezen összefüggések jóval általánosabb, ember és állatok megkülönböztethetőségének kérdésén túli érvényesíthetősége miatt is érdemes inkább biopoetikáról beszélni. Driscoll, *i. m.*, 218.

jelentőséget. A kérdés („Elgondolható...”) vonatkozhatósága túl általános ahhoz, hogy a szöveg mintegy kikényszerítse a kőhöz rendelkezhetőségét, a külső perspektíva ebből adódóan áll elő. A vers olvasásának alapvető összefüggése ugyanakkor az lesz, hogy ebből az igen ökonomikusan leírt jelenetből mi az, ami mégis a kőhöz rendelkezhető, az antropomorf vonatkozások révén. Ez ügyben fontos határ lehet, hogy maga a mozgás és a test tulajdoníthatósága élettelen entitás esetében („letérdel a kő”) még annak ellenére sem kizárható, hogy az alaki hasonlóság figurális megerősítése itt nem történik meg. Míg azonban a kőnek tulajdonítható helyzetváltoztatás a fizika és a biológia törvényeit még csak abból a szempontból nem veszi figyelembe, hogy az igekötő miatt a mozgás megkezdőjeként, cselekvő alanyaként tünteti fel, azaz benne tartja az antropomorfizmus hatókörében, az „önmagába” történő letérdelés, egy lépéssel tovább, ezt az egyébként más módon nem megkérdőjelezett tárgyi egységet bontja meg a kiinduló és a célállapot radikális elválasztásával; a kinézis és a motivált mozgás lehetetlensége közötti távolság itt szétfeszíteni látszik az ágens pozícióját. Ezen a ponton felmerül, hogy vajon túlmutat-e a szöveg az antropomorf, vagy akár csak az élő entitásokat érintő tulajdoníthatóság hatókörén – azzal együtt is, hogy a líra nyelve számára nem ismeretlenek az antropomorf eredetű, ugyanakkor osztott pozíciók –, a szöveg alapkérdése pedig éppen erre az összefüggésre irányul, és ennyiben az elgondolhatóság végpontját keresi.

Az utolsó sor hasonló helyre mutat, a kő kő általi megérinthezőségét, az önmagához való viszonyulás lehetőségeit keresve, a kérdő modalitás pedig mintegy nyitva hagyja, hogy a szöveg ez ügyben hoz-e végül döntést. Hasonló szöveg helytel találkozhattunk a már idézett *Utolsó alkalom* című versben is, ahol a részlegesen, apró utalásokkal megjelenített nőalak rohanás közben „[h]irtelen hátranéz magára”, [*Uo.*, 31.] a *Szemle* töredékének utolsó sora pedig azzal együtt is ehhez kapcsolódó tapasztalatok irányába mutat, hogy egy élettelen tárgy áll a középpontjában. Második sorától ugyanakkor annyiban el is tér, hogy az önmagát megérintő – az igekötő révén aktív cselekvést végző – test megintcsak az élt megidéző centruma legalábbis a test, vagy akár a tárgy osztatlansága mentén előállhat. Azon túl, hogy a cselekvés aktív, nem feledkezhetünk meg arról a nyelv szikár minimalizmusa ellenére finoman előbukkanó tapasztalatról, hogy a kő „megérinti a követ” kifejezés magában hordozza a kőként érzékelés lehetőségét, ami e kettőződés által akkor is önmagához való közvetítettségként értelmezhető, ha ezt a tapasztalatot a külső perspektíva garantálja. Ez a tapasztalat – az ágenciával együtt – a külső perspektíva működésén túl azért tűnik tulajdoníthatónak, mert a vers nyelvként állítja elő, miközben képes arra az osztatlanságot fenntartó megkettőződésre, ami a második sor kinetikus feszültsége miatt jóval nehezebben „elgondolható”. A vers által keresett elgondolhatóság, hozzáférhetőség határainak nyelvi feltételei tűnnek itt elő; a magunkhoz való közvetítettség tapasztalatát a nyelv teszi egyszerre lehetővé és megkerülhetetlenné.

Azonban ha a külső perspektívából és a nyelv működései miatt ez a közvetítettség az élettelennek is tulajdonítható, az elgondolhatóság határa továbbra is a második sorban látszik kirajzolódni. Az „önmagába letérdel a kő” a letérdelés fent leírt, a pozíciókat illető, kinetikus eredetű feszültségén túl azért is mutathat rá erre a végpontra, mert az „önmaga” hangsúlyosan humán vonatkozásai a kő cselekvő alanyiségével együtt sem garantálják az osztatlanságot fenntartó megkettőződés lehetőségét. Ez

az osztottság abból az egyenlőtlenségből ered, és azért támasztja alá a mozgás kiinduló- és célállapotának elválasztottságát, mert míg a kő csupán ágenciával ruházódik fel, az „önmaga” pozíciója számára már másféle tartalmak tulajdoníthatóságára van szükség. Arra, hogy a közvetítettség tapasztalata ne a kő viszonyában tételeződjön, hanem saját, a jelenetet mintegy megelőző, attól független tapasztalatként, hiszen a szó a másik pozíciója nélkül is mintegy garantálja az osztatlan megkettőződést, mivel tartalmazza saját közvetítettségét. A szó alakilag is hordozza mindezt, „ön” és „maga” kettősségét elválaszthatatlanságukon keresztül tünteti fel, a saját közvetítettségük pedig Benjamin korábban idézett elgondolásához kapcsolódva a biológia önkéntelen működéseire hasonlóan a sajátba rejtett idegenség tapasztalatát hordozza. Az élettelennek tulajdonított ágencia ezzel szemben a ráutaltság állapotában létesül, nem inherens tapasztalatként. Az elgondolhatóság a vers által keresett és felvázolt, a közvetítettség tapasztalatát, élőt és élettelenre érintő határvonala mindezek miatt ezen nyelvi inherencia mentén létesül; a közvetítettségnek, a saját idegenségének a tapasztalatát a nyelv magában foglalja, de újra és újra előtérbe kerül. Mivel pedig a közvetítettség – amint a *Wimbledon-i jácint* olvasása közben is láthatóvá vált – nyelvi, biológiai, illetve technikai eredetű tapasztalatai ebben az újra és újra megmutatkozó magában foglaltság állapotában tételezhetők, amely az élettelen számára mintegy kívülről tulajdonítható, a nyelvi és a biológiai ebben a biopoétika egyik alapösszefüggését képző közvetítettség-tapasztalatban osztozni látszanak.

Mészöly az *Elégia* előszavában a lehetséges alcimekről beszélve az *önkiemelődések* verziót tartja a legpontosabbnak, és bár a kötet végül alcím nélkül marad, mégis igen erőteljesen utal egyrészt az ágencia különböző okokból megmutatkozó, a fentiekben tárgyalt háttérbe szorulására, az alanyiség és egyben a cselekvés minimumára, illetve a nyelv a katakrézissel szoros összefüggést mutató önműködéseire. Az önkiemelődések ugyanakkor a sajátához való közvetítettség folyamatainak is része,²³ amennyiben a benjaminie elfelejtett idegen megmutatkozása sem a nyelvben, sem a biológiai önkéntelen működéseit tekintve nem látható előre, ahogy a testtechnikák automatizmusai is képesek, legalábbis átmenetileg, háttérbe szorítani ezt a tapasztalatot. Ami kiemelődik, az a ráismerés pillanatában, önkiemelődéssé válásakor, a nyelven, illetve a technikán keresztül szembesít a közvetlenség illúziójával. A nyelvi önműködés és a biológiai önkéntelenség az ágencia nivellálódásával együttjáró megkerülhetetlen jelenléte a sajátához való közvetítettség tapasztalatán keresztül válhatnak a biopoétika biológiát és nyelvet egyszerre magában foglaló viszonyrendszerének részévé. Ez az élő és élettelen megkülönböztethetőségének kérdését is magában hordozó, önmagunkhoz való közvetítettség pedig, amint az itt tárgyalt Mészöly-szövegek olvasásakor is láthatóvá vált, a technika, a nyelv – illetve általában a külső perspektíva – szükségszerű közbejöttén alapul. Mert bár a test önkéntelen biológiai működései nincsenek úgymond rászorulva a figyelmünkre, amint megmutatkoznak, a hozzáférés már csak nyelven és technikán keresztül történhet.

23 Az előszóban Mészöly a kötet műfajával kapcsolatban jegyzi meg, hogy „másképp azonos önmagával, mint egy tiszta műfajú vers vagy próza.” [5.] Ez a „másképp azonososság” szintén magában hordozza a közvetítettség tapasztalatát.